

КАРТОГРАФУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В 1921-1930 РР.

Рассмотрены особенности отображения административно-территориального устройства советской Украины на политико-административных и административных картах 1921-1930 гг. Освещены вопросы становления данного направления тематического картографирования, участия в нем местных разноместных учреждений и организаций, а также специализированных предприятий государственной картографо-геодезической службы.

The representation of administrative-territorial system of Soviet Ukraine on administrative maps in 1921-1930 is considered. The features of formation of this trend in thematic mapping, participation of authorities and organizations from various branches as well as specialized enterprises of state cartographic-geodetic service in this process are shown.

У зв'язку з опрацюванням питання реформи адміністративно-територіального устрою України актуальними стали дослідження розвитку територіальної організації суспільства, у т. ч. й в історичній ретроспективі [1-5]. Важливими історико-географічними джерелами для такого дослідження є картографічні твори. Відображення елементів політичного, політико-адміністративного та адміністративно-територіального поділу території – невід'ємна складова змісту абсолютної більшості карт і атласів, адже вибір території картографування найчастіше зумовлений політико-адміністративним чинником.

Достатньо великий обсяг інформації про адміністративно-територіальний устрій містять загально-географічні карти, зокрема топографічні. До основних елементів змісту цих карт, поряд з гідрографією, рельєфом, ґрунтово-рослинним покривом, населеними пунктами та шляхами сполучень, належать також державні кордони й адміністративні межі. Проте найдокладніше інформація про політико-адміністративний устрій подається на спеціальних тематичних картах – політичних, політико-адміністративних, адміністративних, де вона становить основний їх зміст.

Метою даної статті є дослідження розвитку тематичного картографування адміністративно-територіального устрою радянської України у 1921-1930-х роках. Публікацій, спеціально присвячених дослідженню зазначеного напрямку картографування України цього періоду, немає. Лише побіжно питання картографування адміністративно-територіального поділу висвітлені у рамках загальних оглядів історії картографії України у працях Я. І. Жупанського [6,7] та автора цієї статті [9,10]. Останнім також опрацьовано бібліографічний показник політико-адміністративних і адміністративних карт України 1918-2008 рр. [11].

Основна частина українських земель з початку 20-х років XX ст. входила до складу Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР), що була офіційно проголошена 6 січня 1919 року. 10 березня 1919 р. уряд УСРР затвердив Договір про кордони, який розмежовував територію між УСРР і РСФРР. За цим договором до складу України відійшло 9 губерній колишньої Російської

імперії – Волинська, Катеринославська, Київська, Подільська, Полтавська, Таврійська (без Криму), Харківська, Херсонська, Чернігівська (без Новозибківського та Суразького повітів) [4].

Перші роки радянської епохи характеризуються складними процесами докорінної зміни соціально-економічної інфраструктури суспільства в умовах економічних негараздів і складної внутрішньої військово-політичної ситуації, що не могло не відобразитися на топографо-геодезичній та картографічній сфері діяльності. На території України не було спеціалізованих картографічних підприємств, які б готували до видання й тиражували карти і атласи.

На початку 1924 р. для топографо-геодезичного забезпечення Південного економічного району СРСР (Україна, Крим, Молдавія) у Харкові було створено Українське геодезичне управління (УГУ) як республіканський територіальний підрозділ Вищого геодезичного управління (організоване 15 березня 1919 р. у Москві). Слід відмітити, що численні реорганізації державної картографо-геодезичної служби СРСР у 1920-1930 рр. не сприяли розвитку картографування в Україні та діяльності УГУ.

Упродовж 20-х років XX ст. політико-адміністративні та адміністративні карти в Україні випускали здебільшого місцеві органи (часто на низькому картографічному та поліграфічному рівні) й меншою мірою – спеціалізовані картовидавничі підрозділи державної картографо-геодезичної служби. Цей період характеризується також випуском великої кількості бланкових варіантів карт адміністративно-територіального устрою.

Політико-адміністративні й адміністративні карти території радянської України 1921-1922 р. відображали той адміністративний устрій, що залишився від Російської імперії – губернії, повіти та волості. У травні 1920 р. територія УСРР складалася з 12-ти губерній – Волинської, Донецької, Запорізької, Катеринославської, Київської, Кременчуцької, Миколаївської, Одеської, Подільської, Полтавської, Харківської, Чернігівської. Створені сільські ради як місцеві органи радянської влади й управління свого відображення на картах тоді ще не знайшли.

Автором перших політико-адміністративних карт України був С. Я. Хургін, який готував їх для різних відомств у Харкові (Центральне статистич-

не управління України, Народний комісаріат внутрішніх справ, Народний комісаріат освіти) у масштабах від 1:840 000 до 1:2 520 000. Серед них відзначимо такі багатоколірні: „УСССР. Схематическая административная карта Украины” масштабу 1:840 000 (адміністративно-територіальний устрій подано на 15 листопада 1921 р.), „Адміністративна мапа Української Соц. Рад. Республіки” масштабу 1:1 680 000 (1922 р.), „Шкільна мапа Української Соціалістичної Радянської Республіки” масштабу 1:1 050 000 (1922 р.). На цих картах відображено центри та межі губерній і повітів. „Адміністративну мапу ...”, виготовлену на доброму картографічному рівні з докладним відображенням залізниць (двоколіїні, одноколіїні, що будуються) та шосе, доповнює таблиця, що містить інформацію про площу і населення губерній, кількість повітів (102) і волостей (1989) у них. На „Шкільній мапі ...” губернії показано широким кольоровим кантом меж та підписами назв: *Волинщина, Донеччина, Запоріжчина, Катеринославщина, Київщина, Кременчущина, Миколаївщина, Одещина, Подільщина, Полтавщина, Харківщина, Чернігівщина.**

Адміністративні карти губерній з відображенням меж повітів, а іноді й волостей, видавали губернські статистичні бюро переважно у масштабах 1:420 000 та 1:840 000 на основі відповідно десятиверстових і двадцятиверстових російських топографічних карт. Залежно від кваліфікації укладачів і рівня поліграфічного відтворення опубліковані карти досить сильно різняться між собою (відчутна відсутність у розробників належного досвіду створення карт). Межі губерній, повітів і волостей відображує „Карта Екатеринославской губернии на 1 января 1922 г.” масштабу 1:420 000, доповнена таблицею з переліком волостей за повітами із зазначенням площ та кількості населення в них. Межі волостей показані на „Карте Кременчугской губернии” (1921 р.) масштабу 1:420 000, виданій Всеукраїнським державним видавництвом, і на „Карте Одесской губернии” (1921 р.) масштабу 1:840 000, яка підготовлена Одеським губернським статистичним бюро і відображує адміністративні межі на 25 січня 1920 р.

Прикладом неякісно укладених карт місцевими відомчими організаціями може бути „Карта Одесской губернии”, видана тим же Одеським губернським статистичним бюро в 1920 р. на 16-ти аркушах у масштабі 1:126 000. Адміністративні межі на цій карті вказано дуже узагальнено.

Видання окремих адміністративних карт повітів було досить рідкісним явищем. Як правило, це карти з певним тематичним навантаженням, що містили інформацію про адміністративно-територіальний устрій. Відзначимо тут серію карт повітів Волинської губернії масштабу 1:420 000, видану статистико-економічним відділом Волині у 1921 р. (Житомирський, Ізяславський, Коростенський, Новоград-Волинський, Овручський, Полонський

та Старокостянтинівський повіти).

Якісним картографічним джерелом є серія детальних великомасштабних рукописних економічних карт окремих повітів Київської губернії з межами волостей, на яких показано повітові земельні відділи, комуни, колгоспи, агрономічні пункти, прокатні пункти, розплідники і розсадники, насінні господарства, цукроварні, лісництва тощо (Білоцерківський, Радомишльський, Сквирський, Уманський та Чорнобильський повіти). Створення карт повітів (а в подальшому і районів) у зв'язку з відсутністю в губерніях картографічних підприємств чи кваліфікованих картографів, а також через економічні чинники масового поширення не набуло.

12 квітня 1923 р. II сесія ВУЦВК з метою скорочення апарату управління місцевих органів влади затверджує новий адміністративно-територіальний поділ Української СРР – губернія-округа-район-сільрада, ліквідувавши повіти та волості. Перекроюються межі губерній. Замість 102-х повітів було утворено 53 округи, а замість 1 989-ти волостей – 706 районів. Кількість сільських рад зменшено з 15 696-ти до 9 037-ми [4]. Період 1923-1925 рр. характеризується постійними безсистемними змінами мережі та меж округ, районів і сільрад. Кількість округ і районів щороку зменшувалось, а сільрад – збільшувалось. Влітку 1924 р. починають створювати національні адміністративно-територіальні одиниці у місцях компактного проживання національних меншин – сільські та селищні ради, райони. 12 жовтня III сесія ВУЦВК приймає рішення про створення на території Одеської та Подільської губерній Автономної Молдавської СРР. До її складу увійшли 11 районів Одеської, Балтської і Тульчинської округ.

Першу політико-адміністративну карту України з новим поділом видає у харківському видавництві „Пролетарій” картографічна частина Народного комісаріату внутрішніх справ (за участю землемірно-технічного відділу Наркомзему) – „УСССР. Административная карта Украины” масштабу 1:1 050 000, на якій відображено межі губерній, округ і районів та їх центри (мал. 1). На карті, крім адміністративно-територіального устрою, детально показано інфраструктуру транспорту (типи залізниць і залізничних станцій, шосейні й ґрунтові шляхи) та промисловості (рудники, заводи, фабрики), що дає підстави класифікувати її як адміністративно-економічну карту. Для повного уявлення про економічну складову змісту карти наведемо перелік видів промислових підприємств, які відображені окремими умовними знаками: рудники (кам'яновугільні, залізні, марганцеві, соляні); заводи (металургійні, електрообладнання, машинобудівні, сільськогосподарського машинобудування, хімічні й содові, коксобензолні, шкіряні, шкіряно-екстрактові, олійні, цукрові); фабрики (фарфоро-фаянсові, паперові, взуттєві, тютюнові); інші підприємства (текстильні, силікатні); соляні промисли; млини. Такий тип адміністративних карт був досить поширеним в СРСР у 1920-1930-ті роки.

* Тут і далі географічні назви подаються у такому вигляді, в якому вони значаться на картах.

Мал. 1

Згодом Народний комісаріат внутрішніх справ видає **політико-адміністративну карту України масштабу 1:1 500 000** без економічної інформації, яку уклав І. Мальований.

Новий адміністративно-територіальний устрій України відображають також адміністративні карти губерній. Катеринославське губернське статистичне бюро у 1923 р. видає на двох аркушах **„Карту Екатеринославской губернии в границах 1923 г.”** масштабу 1:420 000. Крім передачі традиційного змісту (центри та межі губерній, округ і районів), на карті виділено колишні волосні села. Карта наочно передає зміну меж губерній: до складу Катеринославської губернії увійшла територія Запорізької губернії, ліквідовано також Кременчуцьку та Миколаївську губернії. На карті докладно відображено гідрографію. Кольорове розфарбування дано за округами, межі яких виділено сірим кантом. Межі районів показано штриховим знаком з вузьким червоним кантом.

Новий адміністративно-територіальний поділ містить багатоколірна **„Административная карта округов и районов Киевской губернии (схематическая)”** масштабу 1:420 000, яку уклав Й. Й. Фіяло, а видало Київське губернське статистичне бюро у 1923 р.

Серед адміністративних карт губерній цього періоду є видання, на яких спеціальними умовними позначеннями виділено межі колишніх адміністра-

тивно-територіальних одиниць. **„Карта Киевской губернии”** (1923 р.) масштабу 1:840 000 відображує адміністративно-територіальний устрій губернії одночасно 1922 і 1923-го років. На карті показано центри округ і районів станом на 1923 р., межі губернії, округ і районів (1923 р.), центри повітів і волостей (1922 р.), межі губернії, повітів і волостей (1922 р.). Так, карта наочно передає зміни в Київській губернії у розмежуванні адміністративно-територіальних одиниць другого і третього рівнів за новим поділом від 12 квітня 1923 р.

Цікавим виданням є **„Карта административного деления Одесской губернии”** масштабу 1:840 000, опублікована Одеським губернським статистичним бюро у 1923 р. На карті показано межі округ і районів, спеціальними умовними позначеннями виділено межі волостей станом на 1 березня 1917 р. і межі районів поверх меж волостей на 1 березня 1917 р. Червоною лінією позначено межі районів 1923 р. за земельними відводами соціалістичного землеустрою. Карту доповнює таблиця переліку округ і районів із зазначенням їх складових частин з колишніх волостей. Пікантність змісту цієї карти полягає в тому, що вона відображує межі нових адміністративно-територіальних одиниць округ і районів станом на 1 березня 1923 р., а новий адміністративно-територіальний поділ в Україні офіційно було впроваджено лише 12 квітня 1923 р. (мал. 2).

Мал. 2

На низькому картографічному рівні виготовлено „Схематическую карту населенных мест Черниговщины” масштабу 1:420 000, на якій показано межі округ та районів. Із населених пунктів підписано лише центри округ і районів, центри сілрад виділено заливкою пунсона, а решту пунсонів сіл лише пронумеровано. Очевидно, що карта створювалася як додаток до якогось видання, проте вона містить інформацію про адміністративно-територіальний устрій.

3-поміж бланкових карт губерній виокремимо видання у 1925 р. статистичним кабінетом Української господарської академії **серії одноколірних карт масштабу 1:2 500 000** (Волинь, Донщина, Катеринославщина, Київщина, Одещина, Поділля, Полтавщина, Харківщина, Чернігівщина), яку уклав студент її економіко-кооперативного відділу Олександр Стадников.

Адміністративних карт округ упродовж 1923-

1924-х років у зв'язку з часовою обмеженістю було видано обмаль. Можна лише згадати „**Карту Черниговского округа**” (1924 р.) масштабу 1:252 000.

19 лютого 1925 р. рішенням сесії ВУЦВК ліквідовано губернії та прийнято територіальний поділ за триступеневою системою врядування (округа-район-сілрада). Найвищою адміністративно-територіальною одиницею в Україні стає округ. Станом на 1 серпня 1925 р. територія УСРР складалася з автономної республіки, 41-ї округи, 680-ти районів, 10 314-ти сілрад, 70-ти міських і 155-ти селищних рад.

Адміністративно-територіальні межі на 1 жовтня 1925 р. подає „**Адміністративна карта Української Соціалістичної Радянської Республіки**” (1925 р.) масштабу 1:1 250 000, укладена картографічною частиною Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР на підставі постанов законодавчих органів і за матеріалами Центральної адміністративно-територіальної комісії та видана в Харкові. *Це перша публікація політико-адміністративної карти України у статусі „Видання офіційне”*. Особливістю карти є відображення на ній (9 випадків) спеціальним умовним позначенням територій, приєднаних до Української СРР згідно з постановою ЦВК СРСР від 16 жовтня 1925 р. від Білоруської СРР та Російської Федерації і які ще не були розподілені між адміністративними одиницями. Так, від БСРР до складу Коростенської округи УСРР було передано невелику територію на межі Словечанського і Овруцького районів, яка пізніше відійшла до складу Словечанського району. Інші території відійшли до УСРР від Російської Федерації: ділянка на межі Конотопської та Глухівської округ (пізніше вона увійшла до складу Семенівського району Глухівської округи); дві ділянки у Глухівській окрузі (згодом розподілені між Хильчицьким і Середньобуданським та Середньобуданським і Есманським районами); велика територія Путивльського району (згодом увійшла до складу Гужанського і Бурицького районів Сумської округи та Білопільського району Сумської округи; утворено Путивльський район Глухівської

округи); у Сумській окрузі (згодом розподілена між Сумським і Краснопільським районами); дві території у Харківській окрузі (згодом одна була розподілена між Великописарівським і Сіннянським районами, а інша увійшла до складу Вовчанського району); на межі Куп'янської та Старобільської округ (згодом утворено Троїцький район у складі Куп'янської округи). За тією ж постановою від УСРР відійшли Шахтинський і частина Таганрозького повітів. Одночасно було видано багатоколірний бланковий варіант цієї карти.

Політико-адміністративні й адміністративні карти є важливими джерелами не тільки для дослідження змін адміністративно-територіального устрою, а й цінним матеріалом для вивчення розвитку назв географічних об'єктів, насамперед назв населених пунктів. У цьому відношенні виділимо „**Мапу Української Соціалістичної Радянської Республіки**” масштабу 1:1 250 000, укладену за офіційними даними Л. Кльованим, географічну номенклатуру якої редагував незмінний секретар Української академії наук академік А. Е. Кримський. Карту, очевидно, підготовлено на основі вищезазначеної „Адміністраційної карти ...” 1925 р., оскільки на ній відображено території, передані до складу УСРР і які ще не були включені до списку адміністративно-територіальних одиниць.

Як відомо, у середині 1920-х років в офіційні документи та відповідно в картографічні твори було повернуто традиційно вживані форми назв населених пунктів [8]. На обох політико-адміністративних картах вживаються такі назви поселень, як *Вовча* (пізніше змінена на Вовчанськ), *Гумань* (Умань), *Куп'янка* (Куп'янськ), *Лубні* (Лубни), *Прилука* (Прилуки), *Ромен* (Ромни), *Яремівка* (Вереміївна) тощо. На цій карті А. Е. Кримський порівняно з попереднім виданням вніс корективи до назв окремих поселень – *Артьомівськ* (було Артемівськ), *Маріупіль* (Маріуполь), *Перекин* (Перекоп), *Сталін* (Сталин) тощо.

Адміністративні межі станом на 1 березня 1927 р. відображує „**Адміністративна карта Української Соціалістичної Радянської Республіки**” масштабу 1:1 250 000, укладена картографічною частиною Народного комісаріату внутрішніх справ УСРР і видана в Москві в типо-літографії ВТУ ім. Дунаєва (мал. 3). На карті показано кордон ССРР, державну межу УСРР, межу Автономної Молдавської СРР, окружні та районні межі; міста (столиці, окружні та районні центри), селища міського типу, інші залюднені пункти. Порівняно з аналогічною картою 1925 р. в дану карту було внесено багато змін у назви населених пунктів, що відображало масовий характер тогочасних перейменувань поселень з ідеологічних мотивів.

Мал. 3

Перехід з 1925 р. на триступеневу систему адміністративно-територіального управління супроводжується випуском великої кількості різних за змістом та навантаженням адміністративних карт округ. Географія випуску таких карт порівняно з попередніми роками значно розширюється. Низький картографічний та поліграфічний рівень окремих карт пояснюється відсутністю на периферії фахівців-картографів належної кваліфікації, якісної актуальної топографічної основи та відповідної поліграфічної бази. У створенні адміністративних карт брали участь передусім округові виконавчі комітети, статистичні бюро, земельні управління.

З кінця 1920-х років до створення адміністративних карт все частіше залучаються спеціалізовані картографічні підприємства. Це значною мірою сприяло підвищенню якості карт завдяки використанню актуальної та детальної географічної основи, яка базувалася на матеріалах топографічних знімків. Адміністративні карти округ стали укладати переважно у верстових (найчастіше – 1:126 000, 1:210 000, 1:252 000, 1:420 000) та іноді в метричних (1:100 000 та ін.) масштабах. Більшість карт було видано українською мовою.

За основним тематичним змістом можна виокремити адміністративні карти округ, на яких відображено тільки районний поділ, і карти, на яких показано також і межі сілрад. До першого типу карт відносяться адміністративні карти Артемівської, Дніпропетровської, Запорізької, Катеринославської, Київської, Коростенської, Сталінської, Уманської та інших округ.

На доброму картографічному рівні Київський окружний виконавчий комітет видав у 1925 р. „Адміністративну мапу Київської округи” масштабу 1:210 000, яку кваліфіковано уклав Й. Й. Фіяло. Карта має детальну топографічну основу: поселення (з кількістю населення до 1 000 дворів, до 5 000 дворів і понад 5 000 дворів); залізниці (двоколіїні, одноколіїні, запроєктовані чи які почали прокладати); шосе, бруковані шляхи, ґрунтові шляхи, польові дороги. Межі округи позначено широким кольоровим кантом, а межі районів – вузьким. Окремими умовними позначеннями показано поштово-телеграфні та поштові установи.

Оригінальну „Карту Артёмовского округа” масштабу 1:126 000 з відображенням адміністративних меж округи та районів видало 1928 р. Артемівське окружне статистичне бюро. Додатково з тематичного навантаження на карті показано національний склад населення за населеними пунктами. Це зроблено підкресленням кольоровою рисою назв поселень переважаючої національності. Населені пункти з переважанням українського населення не підкреслено, а поселення, що не мають переважаючої національності, – підкреслено рисками у кольорах чисельніших національних груп (українці, росіяни, німці, євреї, молдавани, болгар, білоруси). Крім традиційних елементів географічної основи адміністративних карт (гідрографія, населені пункти, шляхи сполучення), на карті ві-

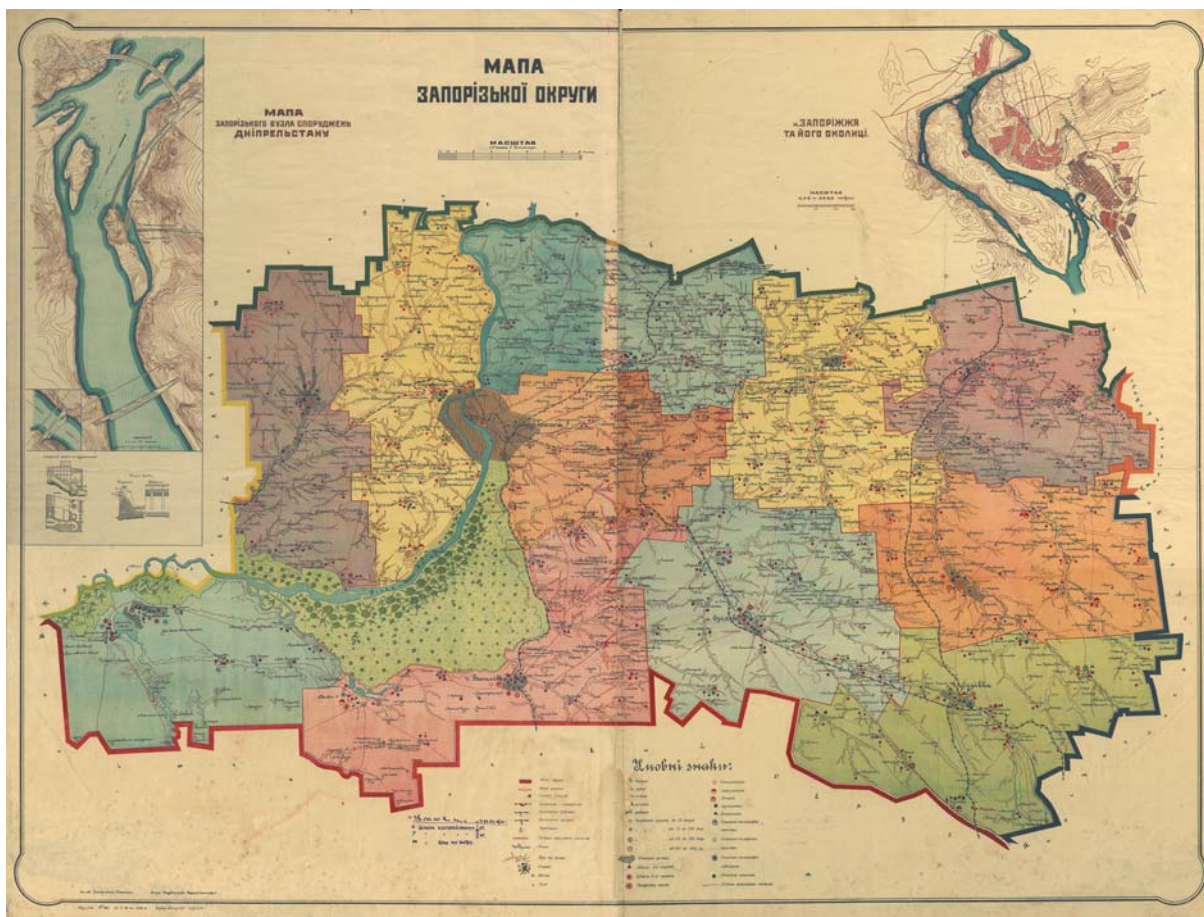
дображено рельєф – балки, яри; підняття показані штрихами. Завдяки кваліфікованій підготовці карти до видання в Державному картографічному інституті в Ленінграді вона вийшла на високому картографічному рівні.

Подібним до попереднього за відображенням національного складу населення є двоаркушеве видання „УСРР. Адміністративна карта Сталінської округи” (1929 р.) масштабу 1:150 000, яку уклав картографічний відділ Українського геодезичного управління на основі матеріалів топографічних знімків УГУ масштабу 1:50 000, карт Л. І. Лутугіна масштабу 1:42 000, російських топографічних карт масштабу 1:126 000. Адміністративно-територіальні межі на цій карті показано станом на 1 серпня 1929 р. за відомостями окружних установ: статистичного бюро, земельного відділу й адміністративно-територіальної комісії. Особливістю карти є показ на ній національного складу населення способом підкреслення назв населених пунктів (місць оселення). Так, виділено поселення з переважанням однієї національності (українська, російська, німецька, грецька більшості), а для поселень, де панівної нації немає, показано найчисленніші з них (українці та росіяни, українці та німці). На карті також відображено рельєф, який, на відміну від попередньої карти, подано за допомогою горизонталей.

Скромніше виглядає зміст трьох інших карт масштабу 1:26 000: „Мапи Коростенської округи” (2 арк., 1927 р.), „Мапи Катеринославської округи в нових межах 1925 р.” (2 арк., 1926 р.), „Мапи Дніпропетровської округи в нових межах 1927 р.” (4 арк., 1927 р.). Навантаження їх об'єктами соціально-економічної інфраструктури (поштові й телеграфно-поштові установи, лікарні, агрономічні пункти тощо) відносно невелике. Останні дві карти (Катеринославської та Дніпропетровської округ) дають можливість прослідкувати зміни адміністративно-територіального устрою територій упродовж 1925 і 1927 рр. Аналіз цих карт засвідчив, по-перше, факт зміни території округи внаслідок входження до неї районів Павлоградської округи (Близнецьський, Васильківський, Межевський, Павлоградський, Перещепинський, Петропавлівський, Синельниківський, Юр'ївський райони), а, по-друге, процес укрупнення районів (Прядівський район увійшов до складу Царичанківського району, Діївківський – до складу Дніпропетровського району, зросла площа Новомосковського району).

Карту Коростенської округи доповнює таблиця, що містить дані про загальний та національний склад населення округи за переписом від 17 грудня 1926 р. та склад рад станом на 1 березня 1927 р.

Більше навантаження соціально-економічними об'єктами має двоаркушева „Мапа Запорізької округи” масштабу 1:300 000, укладена Запорізьким окрпланом у 1928 р. (мал. 4). Хоча на карті й виділено центри сільських рад, проте межі сілрад не нанесено. Детально відображено населені пункти. Людність поселень передає шкала: до 50 дворів,

Мал. 4

51-100, 101-500, 501-1 000 дворів. Крім того, індексами, утвореними з перших букв, позначено тип поселень (місто, село, деревня, хутір, селище, колонія, радгосп). Карту доповнюють додаткові карти Запорізького вузла будівництва Дніпрельстану та міста Запоріжжя з його околицями у масштабі 500 сажень в одному дюймі.

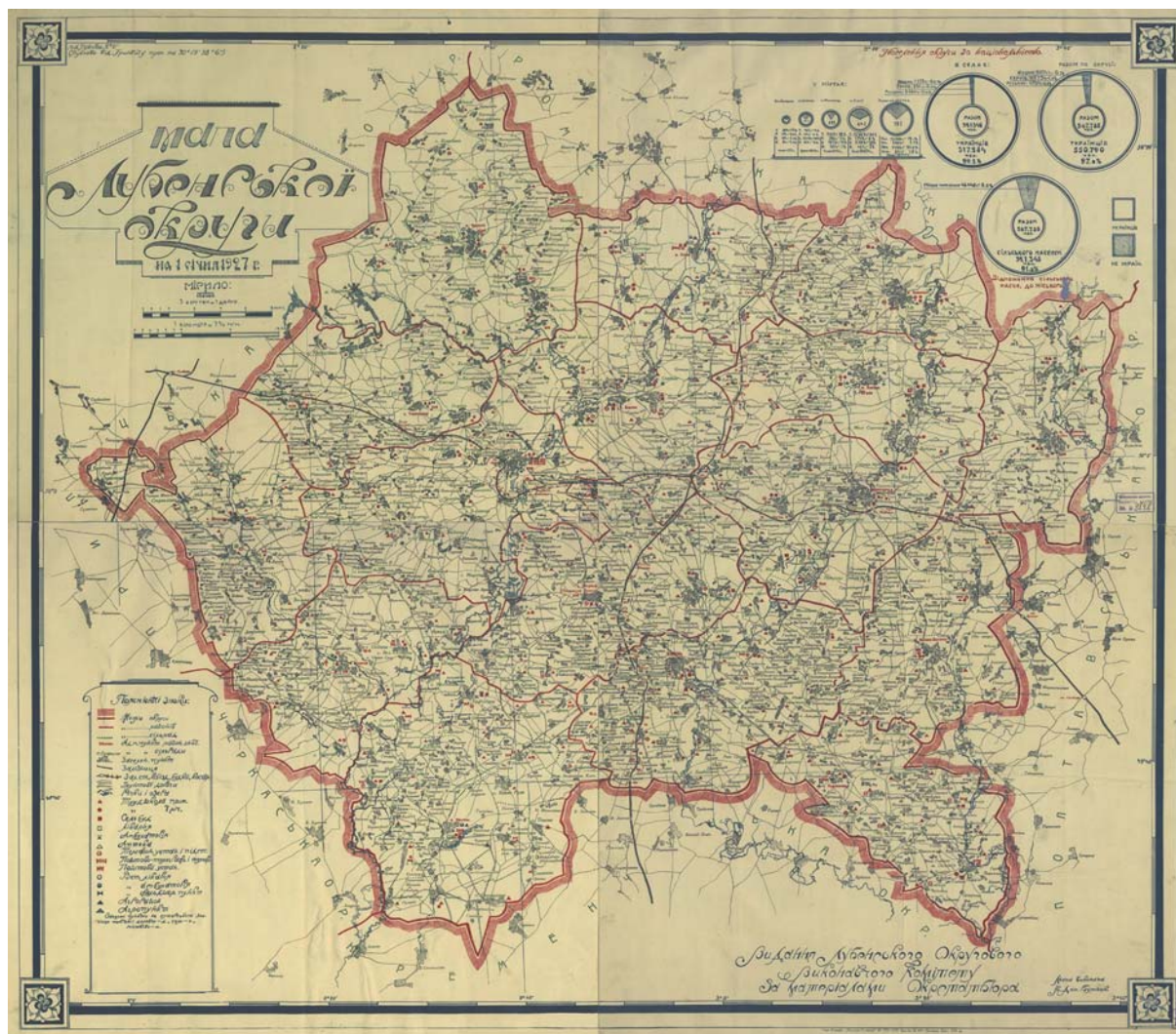
Інформативнішими щодо основного тематичного змісту є адміністративні карти округ, на яких крім меж районів відображено межі сілрад. Це **„Адміністративна карта Вінницької округи на Поділлі”** (масштаб 1:210 000, 1926 р.), **„Мапа Криворізької округи”** (1:100 000, 1927 р., 5 арк.), **„Мапа Лубенської округи”** (1:126 000, 1927 р., 4 арк.), **„Схематична мапа Луганської округи”** (1:100 000, 1930 р., 4 арк.), **„Схематична мапа Ніжинської округи”** (1:252 000, 192... р.), **„Мапа Одеської округи”** (1:210 000, 1930 р.), **„Мапа Первомайської округи”** (1:126 000, 1928 р., 4 арк.), **„Адміністративно-територіальна мапа Полтавської округи”** (1:126 000, 1926 р., 6 арк.), **„Адміністративна карта Роменської округи”** (1:175 000, 1926 р., 2 арк.), **„Карта Черниговського округу”** (1:252 000, 1924 р.) та ін. За змістом, детальністю відтворення географічної ситуації, тематичним навантаженням, художнім оформленням ці карти неоднорідні.

Докладну забудову населених пунктів і соціальну інфраструктуру відображують карти Пол-

тавської та Лубенської (мал. 5) округ (поштово-телеграфні та поштові установи, ветеринарні лікарні, амбулаторії та пункти, агропункти, агробази, трудові школи, лікарні, амбулаторії, самостійні аптеки, лабораторії, дитячі консультації тощо). Обидві карти у вишуканому дизайні підготував художник-графік І. Д. Бутник.

За єдиними підходами та в однаковому стилі створено карти Чернігівської та Ніжинської округ. Карта Первомайської округи містить значний обсяг географічної та соціально-економічної інформації – численні заклади та установи, промислові підприємства, родовища корисних копалин, ареал магнітної аномалії, державні та селянські ліси тощо. Селища показані у такій градації: до 150 дворів, до 500 дворів і понад 500 дворів.

На картах Вінницької, Луганської, Одеської округ крім адміністративно-територіальних меж показано й межі землекористувань. „Адміністративну карту Вінницької округи на Поділлі” уклав за власною оригінальною методикою завідувач земельною реєстрацією та кадастром округи Йосип Демченко, який виконав величезний обсяг картографічних робіт з укладання на топографічну карту верстового масштабу даних 40 000 земельних планів колишнього губернського земельного архіву. Картографічні роботи Й. Демченко розпочав у 1914 р. і завершив на початку 1923 р. Результа-

Мал. 5

том роботи стала мережа обліково-кадастрових дач по всій території Поділля.

На високому картографічному рівні у 1930 р. видано на чотирьох аркушах „Схематичну мапу Луганської округи” масштабу 1:100 000, яку уклад Луганський округовий земельний відділ за матеріалами дореволюційного межування, тимчасового розподілу земель та землевпорядкування 1928 р. Окремо виділено центри сільрад (назви підкреслено прямою червоною лінією) і центри сільрад національних меншин (підкреслено хвилястою червоною лінією). Всі елементи географічної основи передано чорним кольором (гідрографія, населені пункти, шляхи сполучення, ліси, балки, піски, города). Карта, розфарбована за територіями сільрад, містить також значний обсяг економічної інформації (рудники, заводи, фабрики, станції, радгоспи тощо). Основна карта доповнюється картою „Адміністративний поділ УСРР” масштабу 1:5 000 000 і таблицею з переліком артілей.

Адміністративних карт районів, виданих у другій половині 1920-х років, нами не виявлено. Поодинокі (як правило, одноколірні) карти районів

відображують земельний устрій або соціально-економічну інфраструктуру району. На „**Малі Котопського району**” масштабу 1:50 000, виданій у Києві в 1930 р., разом з межами землекористувань вказуються й межі сільрад.

Таким чином, у 1921-1930 рр. в УРСР і в СРСР започатковується напрям тематичного картографування зі створення політико-адміністративних і адміністративних карт. У цей період такі карти в Україні створювались за різними методиками різноманітними установами та організаціями. Багато адміністративних карт було укладено регіональними органами статистики та земельного відомства, що не мали достатнього досвіду та відповідної кваліфікації працівників для виконання картографічних робіт. В окремих випадках ці установи при укладанні карт використовували картографічну основу топографічних карт (хоча саме виконання робіт не завжди вирізнялося високим фаховим картографічним рівнем). У створенні деяких карт брали участь досвідчені та кваліфіковані картографи, завдяки чому їх якість була належною. Проте загалом якість адміністративних карт за

тематичним і географічним змістом, способами передачі інформації та наочністю, які підготовлені нефаховими установами та організаціями, значно нижча від карт, підготовлених та виданих спеціалізованими картографічними підприємствами цивільної чи військової картографо-геодезичних служб. До речі, військові підприємства у зазначений період підготували та видали лише незначну кількість політико-адміністративних і адміністративних карт.

За тематичним змістом досліджувані карти адміністративно-територіальних одиниць України можна віднести як до адміністративних, так і до адміністративно-економічних карт. Адміністративних карт єдиного типу тоді не існувало.

Література

1. *Адміністративно-територіальний устрій України: історія та сучасність* / Під заг. ред. В.Г. Яцуби. – К., 2002. – 270 с.
2. *Адміністративно-територіальний устрій України: проблемні питання та можливі шляхи їх вирішення* / Під заг. ред. В.Г. Яцуби. – К., 2003. – 322 с.
3. *Адміністративно-територіальний устрій України: шляхи реформування* / В.Г. Яцуба, В.А. Яцюк, О.Я. Матвіїшин та ін. – К., 2007. – 368 с.
4. *Верменич Я.В.* Адміністративно-територіальний устрій України: еволюція, сучасний стан, проблеми реформування: У 2 ч. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – Ч. 1. – 364 с.; Ч. 2. – 370 с.
5. *Дністрянський М.С.* Україна в політико-географічному вимірі. – Л.: Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 310 с.
6. *Жупанський Я.І.* Історія географії в Україні. – Л.: Світ, 1997. – 262 с.
7. *Жупанський Я.І.* Розвиток української картографії в 20-30-ті роки // Вісн. геод. та картогр. – 1994. – № 2. – С. 101-104.
8. *Лоза Ю.І.* Україна. Оглядова мапа. Мірило 1:1 000 000. Пояснювальний текст. – К.: Мапа ЛТД, 1994; 1998. – 48 с.
9. *Сосса Р.І.* Картографування території України: історія, перспективи, наукові основи. – К.: Наук. думка, 2005. – 292 с.
10. *Сосса Р.І.* Історія картографування території України: Підруч. для студ. вищих навч. закл. – К.: Либідь, 2007. – 336 с.
11. *Сосса Р.І.* Політико-адміністративні й адміністративні карти України (1918–2008 рр.): Бібліографічний покажчик. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – 106 с.

Надійшла 09.11.09